

buty w pracy zadawałają. Bogactwo i wyrafinowanie narzędzi oraz sposobów zadawania cierpienia innym ludziom, w dodatku w pełnym majestacie prawa, wpływa bowiem do dziś na umysły ludzi. Ponury obraz dawnej sprawiedliwości, „ciemnej” strony prawa owianej sławą wielowiekowej tajemniczości z pewnością przyciągnie do wydawnictwa liczne grono Czytelników. Staranność wydania, którą należy życzyć podobnym pracom, będzie ku temu największą zachętą.

TADEUSZ MACIEJEWSKI (Gdańsk)

Peter Claus Hartmann, *Der Bayerische Reichskreis (1500–1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches*, Duncker & Humblot, Berlin 1997, ss 574 (= Schriften zur Verfassungsgeschichte, Bd. 52).

Oparte na szerokiej podstawie źródłowej i gruntowne w analizie obszernego i różnorodnego materiału studium Petera C. Hartmanna posiada fundamentalne znaczenie w badaniach nad ustrojem Rzeszy. Jest ono fascynującą i więcej niż udaną próbą monograficznego opracowania instytucji bawarskiego okręgu Rzeszy (Reichskreis), który wraz z dziewięcioma pozostałymi okręgami – powiatami od XVI w. stanowił ważne ogniwo w wielopiętrowym ustroju Świętego Cesarstwa Rzymskiego, usytuowane pomiędzy cesarzem i Reichstagem a poszczególnymi władztwami terytorialnymi. Jest zasługą autora ukazanie tej mniej znanej badaczom instytucji na tle porównawczym.

Reichskreis stanowił ważny podmiot społecznej i politycznej integracji w Rzeszy; spajał on poszczególne terytoria w obliczu wspólnych zadań, był forum budzenia się patriotyzmu ogólnoniemieckiego i organizatorem walk o utrzymanie „niemieckiej ojczyzny” (*das deutsche Vaterland*). Poszerzał on „polityczną przestrzeń” która sprzyjała „zrzeszaniu się Niemiec” (*das reichliche Deutschland* – K.O. von Aretin). Wspierając Rzeszę jako reformowalną strukturę konfederacyjną tworzył alternatywę dla późniejszego XIX-wiecznego państwa opartego – jak imperium Bonapartego – na nacjonalizmie i militarystyce.

Ukształtowanie się biurokratyzowanych struktur powiatowych miało od początku na celu troskę o pokój wewnętrzny oraz organizowanie społeczeństwa przeciwko zagrożeniu zewnętrznemu. Do ważnych zadań powiatu należały ściąganie uchwalanych przez Reichstag podatków, bicie monety i pobieranie ceł. Władze powiatu ogłaszały ustawy Reichstagu, rozstrzygały o zakresie możliwości wprowadzania ich w życie, były odpowiedzialne za egzekwowanie wyroków sądów Rzeszy. Dysponując częścią podatków tworzyły własną policję a także sprawowały nadzór nad budową dróg i rozwojem gospodarki i handlu. Sprzyjały one umacnianiu się urzędu księcia, który zwoływał stany na sejm powiatowy (Kreistag, Kreiskonvent), ale zarazem wyzwały aktywność stanów. W XVIII w. powiaty wysunęły się na czoło instytucji władzy i zarządu terytorialnego. Ich siłę wzmacniała okoliczność, że często i chętnie łączyły się one na wspólnych posiedzeniach i stawały elementem nacisku na cesarza i Reichstag.

Okres świetności bawarskiego powiatu przypadł na lata wojny trzydziestoletniej, na czas obrony przed Turkami w drugiej połowie XVII w. oraz podczas wojen, jakie prowadziła Rzesza przeciwko Francji w latach 1688–1697. Swą przodującą pozycję zawdzięczał on m.in. lojalnemu wywiązywaniu się z obowiązku odprowadzania ściąganych podatków. Zdumiewa aktywność wykazywana przez bawarski okręg. Zgromadzenia powiatowe (Kreistage) zebrały się w omawia-

nym okresie aż 250 razy. Pod koniec XVI stulecia dochodziły one do skutku nawet po pięć razy w roku. W Bawarii obrady Kreistagu bardziej niż w innych regionach Rzeszy przenikał duch kolektywizmu, co zwłaszcza w rozstrzyganiu o sposobach wykonania centralnych uchwał podatkowych miało znaczenie integrujące stany. Autor dochodzi do wniosku, że dzięki pozyskiwaniu do pracy w instytucjach powiatu szerokich kręgów społeczeństwa poziom kultury politycznej w Bawarii odbiegał korzystnie od poziomu występującego w pozostałych regionach Rzeszy.

Praca Petera C. Hartmann jest drugim studium tego autora o ustroju Świętego Cesarstwa. W 1994 r. opublikował on – w monografiach serii „Zeitschrift für Historische Forschung”, także wydawanej przez zasłużone wydawnictwo Dunckera i Humblota w Berlinie – studium porównawcze o organizacji powiatów w Rzeszy, we Francji i w Polsce (Regionen in der Frühen Neuzeit. Reichskreise in deutschen Raum, Provinzen in Frankreich, Regionen unter polnischer Oberhoheit: ein Vergleich ihrer Strukturen, Funktionen und ihrer Bedeutung).

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989). Einführung in die Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation. Bd 3: Polen (1944–1989/90). Hrsg. von Heinz Mohnhaupt und Hans Andreas Schönfeldt, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1997.

Praca stanowi jeden z owoców badań prawników niemieckich i polskich w ramach projektu studiów nad ustawodawstwem w europejskich państwach komunistycznych. Tom trzeci tych badań został poświęcony Polsce. Pozostałe odnoszą się do ustawodawstw Czechosłowacji, Węgier, NRD oraz prawa w radzieckiej strefie okupacyjnej przed utworzeniem Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Projektem w Polsce kierował profesor Andrzej Rzepliński oraz prawnicy z Uniwersytetu Warszawskiego: Michał Fajst, Piotr Kładoczny i Paweł Wypych.

Anrzej Rzepliński we wstępie przedstawia podstawowe zasady polskiego ustawodawstwa tamtej epoki. Były one podporządkowane potrzebom totalitarnego systemu, co znaczy, że polityka i bieżące cele partii komunistycznej dostarczały pożywki dla działalności legislacyjnej państwa; wszystkie zakresy prawa przyczyniały się do konsolidacji władzy partii; prawo było rozwijane pod warunkiem zaostreżenia i zmiany walki klasowej; prawo „pobudzało człowieka i jego potrzeby do wydajności”; uczyło „w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu” oraz pokoju między narodami; służyło urzeczywistnianiu ważnej zasady socjalizmu, jaką był rozwój „ludu pracującego miast i wsi”; w końcu polegało na „kreatywnym” korzystaniu z doświadczeń ZSRR.

Opracowanie ma charakter przekrojowy. Składa się z trzech obszernych części. Pierwsza część (*The Law of the Polish People's Republic*) składa się z wprowadzenia i sześciu rozdziałów. Pierwszy z nich dotyczy źródeł prawa konstytucyjnego w Polsce w latach 1944, 1956. Obejmuje on trzy okresy: 1944–1947, 1947–1952 oraz lata 1952–1956. Rozdział drugi dotyczy prawa prywatnego. Autorzy przedstawiają tutaj przede wszystkim akty dotyczące nacjonalizacji, państwowej gospodarki planowej, a także zmiany w prawie rodzinnym. Rozdział trzeci obejmuje prawo cywilne procesowe. Ta część jest głównie poświęcona kształtowaniu państwowego arbitrażu gospodarczego. Następne odnoszą się do prawa pracy oraz prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem jego represyjności. Rozdział siódmy poświęcony został omówieniu prawa polskiego – ustaw i dekrétów oraz „Małej Konstytucji”.